

GONDA GÁBOR

KITASZÍTVÁ

KÉNYSZEREMIGRÁCIÓ, NEMZETISÉGPOLITIKA
ÉS FÖLDREFORM NÉMETEK ÁLTAL LAKOTT
DÉL- ÉS NYUGAT-DUNÁNTÚLI TELEPÜLÉSEKEN

1944–1948

GONDA GÁBOR

KITASZÍTVÁ

Vikinek, Viónak és Bertinek

SERIA HISTORIAE DIOECESIS
QUINQUEECCLESIENSIS XI.

GONDA GÁBOR

KITASZÍTVÁ

KÉNYSZERMIGRÁCIÓ, NEMZETISÉGPOLITIKA
ÉS FÖLDREFORM NÉMETEK ÁLTAL LAKOTT
DÉL- ÉS NYUGAT-DUNÁNTÚLI TELEPÜLÉSEKEN
1944–1948

PHF – KRONOSZ

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó és a Pécsi
Hittudományi Főiskola gondozásában
2014-ben megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6027-73-3

A kötetet szerkesztette:
BÁNKUTI GÁBOR

Második kiadás

Pécs, 2014

Műszaki szerkesztő: Vértesi Lázár
Felelős kiadó: Cziglányi Zsolt és Bernáth Miklós

© Gonda Gábor
© Kronosz Kiadó
© Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola

TARTALOMJEGYZÉK

AJÁNLÓ	9
ELŐSZÓ	13
BEVEZETÉS	15
A vizsgált települések	19
A KELET-KÖZÉP- ÉS DÉLKELET-EURÓPAI NÉMETEK ELÚZÉSE ÉS KITELEPÍTÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ ÉVEKBEN	33
Az elűzetés és kitelepítés menete	38
A magyarországi németek elűzetése	39
<i>Egy fontos előzmény: Az 1941. évi népszámlálás</i>	39
<i>Magyarországi németek a Waffen-SS kötelékében</i>	41
<i>Evakuálás</i>	42
<i>A magyarországi németek elűzetésének okai</i>	43
<i>A kollektív büntetés első állomása: németek szovjet munkatáborokban</i>	45
<i>A földreformrendelet és végrehajtása</i>	47
<i>Az ún. nemzethűségi vizsgálatok</i>	47
<i>A kitelepítés végrehajtása 1946–1948</i>	50
ESETTANULMÁNYOK	57
Sopron	57
<i>Sopron és a soproni némettség a második világháború viharában 1944–1945</i>	57
<i>A soproni némettség helyzete 1945 nyarán</i>	59
<i>A földreform végrehajtása Sopronban 1945-ben</i>	65
<i>A nemzethűségi vizsgálatok</i>	70
<i>Elűzetés és betelepítés Sopronban. A telepítések közvetlen hatásai a város életére 1946–47-ben</i>	77
<i>A kitelepítési rendelet hatása</i>	77
<i>Kísérlet a soproni némettség egy részének mentesítésére</i>	79
<i>A németek elűzésének előkészítése Sopronban</i>	86
<i>Az elűzetés végrehajtása</i>	92
<i>Az elűzetés utóhatásai Sopron német lakosságára</i>	104

<i>Betelepítések Sopronban</i>	109
<i>A németek elűzetésének és a magyar földigénylők betelepítésének közvetlen következményei</i>	125
<i>A csehszlovákiai magyarok betelepítése Sopronba 1947/48-ban</i>	139
<i>Migrációs folyamatok Sopronban 1948 során</i>	147
Balf	155
<i>Balf a második világháború viharában 1944–1945</i>	155
<i>Társadalmi és politikai viszonyok Balfon 1945-ben</i>	159
<i>Földreform és telepítések Balfon 1945-ben</i>	166
<i>A nemzethűségi vizsgálatok Balfon</i>	173
<i>A balfi németek elűzése 1946-ban. Az elűzés előkészítése és a mentesítések kérdése</i>	176
<i>Az elűzés végrehajtása</i>	184
<i>Az elűzés közvetlen következménye</i>	185
<i>Betelepítések Balfra 1946-ban. A betelepítések előkészítése</i>	186
<i>A betelepítés végrehajtása</i>	188
<i>A németek elűzésének és a magyar földigénylők betelepítésének közvetlen következményei Balfon 1946–1948 között</i>	191
<i>Az együttélés nehézségei, politikai és vallási viszonyok Balfon</i>	204
<i>A csehszlovákiai magyarok tervezett betelepítése és az azzal kapcsolatos migráció Balfon 1947–48-ban</i>	211
Bonyhád	217
<i>Bonyhád a második világháború viharában 1944–1945</i>	217
<i>Bonyhád és a bonyhádi némettség helyzete 1944/45 fordulóján</i>	222
<i>Földreform Bonyhádon 1945-ben</i>	228
<i>A bukovinai székelyek letelepítése</i>	229
<i>A nemzethűségi vizsgálatok</i>	242
<i>Kifogások a bizottságok működésével és határozataival szemben</i>	252
<i>Németek, székelyek és egyéb telepesek együttélése Bonyhádon 1945–1946-ban</i>	256
<i>A bonyhádi németek elűzetésének előkészítése és végrehajtása 1946-ban</i>	271
<i>A németek elűzetésének és az azt követő betelepítések közvetlen hatásai Bonyhád életére</i>	284

<i>A csehszlovákiai magyarok betelepítése és az azzal összefüggő népességmozgások Bonyhádon 1947/48-ban</i>	297
<i>Migrációs folyamatok Bonyhádon 1948 során</i>	312
Nagynyárád	321
<i>Nagynyárád a második világháború viharában 1944–1945</i>	321
<i>Nagynyárád német lakosságának helyzete 1944/45 fordulóján</i>	322
<i>A földreform végrehajtása és az azzal kapcsolatos telepítések Nagynyárádon 1945-ben</i>	327
<i>Magyar telepesek a németek által lakott Nagynyárádon</i>	329
<i>A nemzethűségi vizsgálatok Nagynyárádon</i>	332
<i>Német őslakosok és magyar telepesek együttélése Nagynyárádon 1945–1946-ban: a földreformmal kapcsolatos belső telepítések közvetlen hatásai</i>	336
<i>Állandósult konfliktushelyzet a mindennapokban</i>	339
<i>A folyamatos betelepítés és annak következményei</i>	346
<i>A magyar földigénylők betelepítésének politikai következményei</i>	348
<i>A telepesek felülvizsgálata 1946 végén</i>	350
<i>A németek elűzetése Nagynyárádról 1946-ban</i>	354
<i>A csehszlovákiai magyarok betelepítése és az azzal összefüggő migrációs folyamatok Nagynyárádon 1947–1948 során</i>	363
<i>A nagynyárádi németiség elűzetésének második hulláma 1947 szeptemberében</i>	368
<i>A németek elűzetésének közvetlen következményei</i>	373
<i>A csehszlovákiai magyarok és egyéb betelepülők Nagynyárádon 1947–1948-ban</i>	376
<i>A telepítések utolsó szakasza és a migrációs folyamatok lezárulása</i>	386
ÖSSZEGZÉS	393
KÉPMELLÉKLET	423
FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK	441
NÉVMUTATÓ	477
RESÜMEE	487

AJÁNLÁS

2012 decemberében a Magyar Országgyűlés január 19-ét a magyarországi németek elűzésének emléknapjává tette meg. A politikai elit ezzel átlépte a Rubicont, mert e második világháború utáni tragédia a hivatalos emlékezési kultúra integráns része lett. Hogy mekkora utat tett meg a politikai Magyarország, azt ez a döntés és Gonda Gábor könyvének összevetése tudatosítja igazán. A magyarországi németek második világháború utáni kényszerszermigrációja eddig az időpontig nemcsak, hogy nem képezte a nemzeti emlékezet részét, de a magyar történetírás számára is csak marginális jelentőséggel bírt. S „hivatalos” értelmezése mind a mai napig úgy fogalmazható meg plasztikusan, hogy a németiség világháborús „bűnére” egy kemény, de jogos „bűnhődés”, vagyis az országból való kitoloncolásuk volt a legitim válasz. A rendszerváltozás egyik mellékzöngéje volt, hogy ezt a kérdést ugyan más összefüggésben értelmezték, de az a morbid megközelítés, hogy „mit veszített Magyarország (!) a németek kitelepítésével” éppannyira szenzibilis az érintettekkel szemben mint hasznavehető a tudomány számára.

A magyarországi németek 1945 utáni kényszerszermigrációja nem a második világháború lefolyásából adódó, a magyar politika elit quasi spontán akciója volt (*Potsdam-legenda*), hanem mélyebb gyökerekre, az 1930-as évekre nyúlt vissza. A Teleki Pál miniszterelnöksége alatt megtartott 1941-es népszámlálás már annak tükrében történt, hogy mely „német anyanyelvű” és/vagy „német nemzetiségű” állampolgárt lehet majd a háború után kitelepíteni. 1942-től – nem véletlenül a sztálingrádi vereség után – politikai szereplők már nyíltan felvetették a kollektív kiutasítás alternatíváját. Gonda Gábor intenzíven foglalkozik mindezzel valamint a Postdam-legenda tarthatatlanságával.

A „mélyebb gyökér” nyilvánvaló, ha egy organikus folyamat végső mozzanataként értelmezzük a németek elűzését: Az 1918 után sok területen felfokozott asszimilációs politika, mely az ország etnikai homogenizációjára törekedett, valamennyi kisebbséget érintette. Egy bilaterális államközi szerződés az 1930-as években a magyarországi szerbeket kényszerítette optálásra, tehát a szerb öntudatú magyar állampolgárokat az ország önkéntes elhagyására. Ezután a zsidó származású polgárok tömeges diszkriminációja, vagonelkobzása s deportálása következett, s végül nem sokkal rá

a németek kollektív vagyonekobzása s eltávolítása az országból. Politikai retorziók felhasználása kimondottan a „magyar elem” állítólagos hátrányának kiküszöbölésére szolgált, s mindezt a dichotómia hatásos, de hamis insztrumentárium szolgáltatta: itt az egoista, társadalmi pozíciókra törő kisebbség, ott az egzisztenciáját féltő „többségi” nemzet, itt a háborús bűnös, az „ország vesztét okozó”, áruló, megbízhatatlan, illojális kisebbség, amott a mindezt passzívan elszenvedő többség stb. A retorziók argumentatív metszéspontja „a hazával” illetve „a magyarsággal” szembeni hűtlenség volt.

Gonda Gábor teljesen jogosan a magyar történelem részeként értékeli az eseményeket. Azért, mert a „vereség kultúrájának” (Hatos Pál) egy fontos részét képezte az új elit állásfoglalása a „német kérdésben”. A német kisebbséggel szembeni retorziósorozat volt azon kevés közös nevezők egyike, amely a politikai elitet és pártjait 1945 és 1948 között egy sorba állította. Méltán hangsúlyozza Gonda Gábor, hogy a kényszer migrációs politika „speciális magyar jegyei” a publikum számára a legkevésbé ismertek. Mik voltak ezek? Először is a dualizmus idején intézményesített s a Horthy-rezsim alatt tovább erőltetett nemzeti homogenitás programjának megvalósítása. A németek eltávolításával Magyarország 1948-ra gyakorlatilag „nemzetállam” lett. Ennek érdekében lett érintett nemcsak az akkor németek által lakott „civitas fidelissima”, hanem a ma is gyakorlatilag ismeretlen Nagynyárád község, vagy éppúgy a „hűségmozgalom” központjának számító Bonyhád, mint az erős Volksbund-közönsséggel bíró Balf.

További „magyar jegyek” számított a súlyos szociopolitikai kérdés, a földreform. Ezt a dualizmus idején mindvégig elodázott problémát a két háború közötti rezsim sem akarta megoldani. Ezt a történelmi örökséget 1945 után nemcsak a birtokos osztályok, hanem a német etnikai kisebbség rovására is rendezték. Gonda Gábor munkája számos konkrét bizonyítékkal szolgál arra, hogy a „német vagyon” kulcsszerepet játszott az elűzöttek kiválasztásában.

S nem utolsó sorban Magyarország 1945-ben egy stigmatizált és legyőzött ország volt, amelynek konnacionális tagjait a határokon túl szintén diszkriminációk sorozata érte. „Az ugyanolyan az nem ugyanaz” elve alapján azonban a magyar politikai elit hivatalosan nem volt hajlandó egyenlőséget tenni a külföldi magyarajkú s a magyarországi németeket

érintő folyamatok között. Amint Gonda Gábor kimutatja, a csehszlovákiai magyarok kiutasítása miatt Dél-Dunántúl falvaiban 1947-ben azért kerültek olyan német lakosok a kitelepítési listákra, akiknek egy évvel azelőtt még felmentést adtak, mert kellett a hely az újabb telepés csoportoknak.

Gyakorlatilag alig ismertek a kényszermigráció következményei a mikroszinten, ezekre a szakirodalom sem szentelt mindeddig kellő figyelmet: szervezetlenség a lebonyolításban, erőszakosságok, fosztogatás, korrupció, a termelés megbénulása, ellátászavarok stb. Mindez azonban logikus, ha tekintetbe vesszük a kényszermigráció valamennyi hatását, mégpedig etnikai, kulturális, szociális, gazdasági, vallási és politikai vetületében. S a korabeli propagandával szemben a kényszermigrációk nem irtották ki a konfliktusokat, hanem újakat generáltak, hisz a németek helyére került új lakosok cseppet sem képeztek egy homogén csoportot, hanem a tiszamenti telepések, a székelyek, a felvidékiek vagy a helyi régió magyar szegény agrárlakossága teljesen eltérő kulturális, mentális s szociális struktúrákat hoztak magukkal. Pontosan ezek az integrációs folyamatok, melyek bármiféle migráció integráns következményei, még valószínűleg számos megjelentetést tartogatnak további kutatások számára.

Gonda Gábort származása, személyes impressziói s egyetemi tanulmányai alatt nyert ismeretei kvalifikálták arra, hogy egy ilyen komplex témát árnyaltan, kellő távolságtartással, de mégis szenzibilisen dolgozzon fel. Komparatív szemlélete a hasonlóságok s különbségek tömkelegét tárja fel, s elemzésének központjában nem a struktúrák vagy az elit képviselői állnak, hanem a hétköznapi ember, aki cselekvője és elszenvetője a történelemnek. A mikroszint feltárásával olyan groteszk események is a történelem szerves részeivé válnak, mint pl. a balfi telepítések, ahol a Magyar Kommunista Párt által támogatott telepések egy része korábbi nyilas zsidóőr volt, akik azokat a németeket űzték el, akik anno a zsidó munkaszolgálatosok sorsán könnyítettek.

Gonda Gábor munkáját történészkollegái figyelmébe ajánlja azzal, hogy talán további feltáró munkákra ösztökél. Pars pro toto a magyarországi németek kényszermigrációjának eszmetörténeti-ideológiai feltárása még tényleg várat magára. Azonban a valódi címzettje e könyvnek a tágabb magyar közönség. Azt kívánjuk, hogy sokan olvassák el és vonják le a megfelelő tanulságokat a magyar történelemből a közös jelen s jövő érdekében.

A kézirat olvasáskor Márai Sándor sorai jutottak eszembe: *„Végzetesen kell élni és írni, tehát nyugodtan, nagyon figyelmesen, egyforma erővel figyelve a világra és önmagunkra, értelmünkre és szenvedélyeinkre, az emberek szándékaira és a mindenséghez való kapcsolatainkra. Ez az egyetlen emberhez méltó magatartás: többet Isten sem kíván tőlünk. S nincs nagyobb bűn és hübb kísérlet, mint többet vagy mást akarni, mint amit Isten kíván tőlünk.”*

Spannenberger Norbert
Lipcse, 2014 márciusa

ELŐSZÓ

Jelen kötet témájával kapcsolatban gyermekkoromban értek az első impulzusok. A mai napig jól emlékszem azokra a hosszú beszélgetésekre, amelyekre egy-egy családi összejövetel alkalmával került sor. Ilyenkor dédszüleim, nagyszüleim és részben szüleim is, szenvedélyes vitákban próbálták meg feldolgozni a múltat és próbálták megérteni azokat az eseményeket, amelyek megváltoztatták az életüket. Ez volt az az indíttatás, melynek hatására később, történelem és német nemzetiségi szakos egyetemistaként tudatosan választottam Európa, Magyarország és a magyarországi német-ség történetének tanulmányozását. Bár tanulmányaim során számos kérdésre választ kaptam, egyre több, korábban nem észlelt probléma merült fel. Egyre inkább az lett a benyomásom, hogy a globális, makroszintű események összefüggéseit csak alapos mikro-, illetve helytörténeti kutatásokkal, a lokális folyamatok puzzle-szerű összeillesztésével lehet feltárni. Pontosabban a folyamatok komplex megragadására, differenciált és árnyalt bemutatására, a történeti megismerés lokalizálásával tehetünk *kísérletet*.

A könyv elkészülését nagyon sokan segítették. Helyszűke miatt sajnos lehetetlenség lenne mindenkit név szerint felsorolni, ezért előjáróban leírom: köszönet minden segítőknek! Hálás köszönettel tartozom témavezetőimnek, Dr. habil. Vonyó Józsefnek és Prof. Dr. Gerhard Seewannak, akik támogató segítségükkel, szakmai tanácsaikkal és kritikai észrevételeikkel végigkísérték a munkámat. A disszertáció megírása során komoly szakmai támogatást nyújtott Prof. Dr. Horst Glassl (München), Dr. Spannenberger Norbert (Lipcse), Dr. Mathias Beer (Tübingen), Dr. Karl-Peter Krauss (Tübingen) és Dr. Rainer Bendel (Tübingen), segítségüket ezúton is köszönöm. Köszönet illeti mindazokat, akik interjúalanyként járultak hozzá a dolgozat gazdagabbá tételéhez. Általuk vált életszerűvé, tapinthatóvá a történelem, „megelevenedtek” a forrásokban dokumentált események. Sajnos közülük többen már nincsenek közöttünk. Hálás vagyok a plébánosoknak és a lelkeseknek a Historia Domusok, valamint az evangélikus gyülekezeti jegyzőkönyvek rendelkezésre bocsátásáért. E különleges dokumentumok feldolgozása nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy még árnyaltabban képzet rajzolhassak a vizsgált folyamatokról. A kötet képanyagának összeállítása során nagy segítségemre volt Csibi Krisztina, Féth Péterné, Huber Jánosné, Kassai Róbert, Kótai Mónika és Mäger Ferencné. Köszönet nekik!

Szakmailag rendkívül hasznos volt a tübingeni Institut für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde által biztosított kéthónapos kutatói ösztöndíj. A kötet alapját képező doktori értekezésem sohasem készülhetett volna el a müncheni Hanns–Seidel–Stiftung nagylelkű támogatása nélkül. Az alapítvány által biztosított kétéves doktori ösztöndíj tette lehetővé számomra, hogy teljes mértékben a témával kapcsolatos kutatásokra és az értekezés megírására koncentrálhassak. Hálámat ezért mindennek előtt a Hanns–Seidel–Stiftung támogatásokért felelős vezetői, Prof. Hans-Peter Niedermeier és Dr. Michael Czepalla felé szeretném kifejezni.

E kötet sohasem készülhetett volna el a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Egyháztörténeti Intézetének munkatársai, Bánkuti Gábor, Gőzsy Zoltán, Varga Szabolcs, Vértesi Lázár és Sterner Dániel nélkül. Ők nem csupán a könyv megjelenéséhez szükséges szakmai, szervezeti, infrastrukturális és anyagi háttérrel biztosították, de biztatásukkal, baráti tanácsaikkal, lelkesítő támogatásukkal végig kísérték a kötet formálását, nem is mindig egyszerű folyamatát. Példamutató hozzáállásukért hálás vagyok nekik!

Köszönöm a családomnak, elsősorban a szüleimnek, hogy mindvégig mögöttem álltak és támogattak. Végül, de nem utolsó sorban, ismét köszönettel tartozom feleségemnek, Viktóriának, kislányomnak, Violetának és kisfiamnak, Bertoldnak. A több éves kutatómunka, a disszertáció, illetve a könyv elkészítése tőlük követelte meg a legtöbb türelmet, lemondást és áldozatot. Ugyanakkor biztatásuk és támogató szeretetük végigkísérte egész munkámat, amelynek az irántuk érzett szeretet adott értelmet.